

Vzťah morfeomatickej a derivačnej štruktúry v Slovníku koreňových morféme slovenčiny*

Martina Ivanová – Miloslava Sokolová
Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií,
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
ivanovmartina@gmail.com – sokolova@unipo.sk

The Relation of Morphemic and Derivational Structure in the Slovak Dictionary of Root Morphemes

ABSTRACT: The paper looks into structural properties of Slovak derivatives with respect to the relation of their morphemic and derivational structure. It focuses on units with asymmetry between morphemic and derivational structure, i.e. units that cannot be characterised by one-to-one mapping of form and meaning. The asymmetry is caused by two central factors: infixation and truncation of morphemes. It is shown how the processes of infixation and truncation are determined by different factors, e.g., phonological factors, expressivity, adaptation of units, calquing, univerbation, etc. The material for analysis is gained from Slovak Dictionary of Root Morphemes and the frequency distribution of derivative variants are illustrated by data from Slovak National Corpus.

Key words: morphemic structure, derivational structure, infixation, truncation, reduction

Kľúčové slová: morfeomatická štruktúra, derivačná štruktúra, infixácia, trunkácia, redukcia

1 Úvodné poznámky

Vzťah morfeomatickej a derivačnej štruktúry v skúmaných súboroch koreňových morféme v *Slovníku koreňových morféme slovenčiny* (ďalej SKMS, 1. vyd. 2005, 2. vyd. 2007, 3. vyd. 2012, na materiáli cca 66 000 jednotiek) je väčšinou harmonický. Túto frekventovanú, systematickú a nepríznakovú harmóniu predstavuje rozšírená stupňovitá vzostupnosť o jeden význam a jednu morfému ako rozširovanie formy v súlade s postupným rozširovaním sémantických príznakov motivátov v protiklade k motivantom – okrem afixácie (sufixácia, prefixácia, postfixácia) a kompozície je to aj reflexivizácia pomocou samostatných derivačných morféme *sa, si* (*nasedieť sa, posedieť si*).

Slovotvorné hniezdo s východiskovým motivantom **chór**:

chór-ø → **chor-ál-ø** → **chor-ál-ov-ý**
→ **chór-ist-a** → **chór-ist-k-a**
→ **chór-ov-ý**

Súbor koreňovej morfémy **CHÓR** v SKMS:

CHÓR (CHOR²)

- 1 **chór-ø**
- 1 > **chor-ál-ø**
- 2 >> **chor-ál-ov-ý**
- 1 > **chór-ist-a**
- 2 >> **chór-ist-k-a**
- 2 > **chór-ov-ý**

2 Disharmonický vzťah morfeumatickej a derivačnej štruktúry

Disharmonický (asymetrický) vzťah morfeumatickej a derivačnej štruktúry vzniká narušením rozšírenej stupňovitej vzostupnosti o jeden význam a jednu morfému medzi motivantom a motivátom, a to (a) rozširovaním (infigovaním) jadrovej morfémy; (b) skracovaním morfému.

2.1 Infigovanie morfému

Infigovanie jadrovej morfémy ďalším segmentom a vytvorenie hypermorfémy v motivátoch (Sokolová, 1999) je v slovenčine časté a funkčné. Frekventované je napríklad zachovanie reziduálnych segmentov pri adaptácii internacionalizmov (*lexik-ál:n-y*), analogické vyrovnávanie morfeumatickej štruktúry (*noh:ej-bal-ø* podľa *volej-bal-ø*, *Bratislav-č:an-ø* podľa *Košič-an-ø*, *Michalovč-an-ø*, *za:d-n-ý* podľa *pred-n-ý*), expresívna modifikácia pomocou infixov *ič, uč, ul', il', uš, án* (*mladušký, mamička, dobrunský, dobrušký; velikánsky*).

Materiál Slovenského národného korpusu (ďalej SNK, korpusová verzia prim-5.0-public-all) ponúka mnoho dokladov na expresívne deminutívne jednotky tvorené prostredníctvom rozšírených sufixálnych morfému, napr. *maliličský, malililinký, malililičský; peknunský, žltunský; drahušký, sladušký, hladušký, kratušký, šťavnatušký, hladnušký, biednušký, uzušký, zvedavušký*. Z morfopragmatického hľadiska sa kumulácia morfému spája s emocionálnou hyperbolizáciou a je typická najmä pre texty staršej proveniencie (rozprávky, folklórne texty), resp. sa spája s ironizačnou funkciou.

Infixy a interfixy plnia aj fonologickú funkciu podobne ako vznikové alternácie (*volajú, niesol*). Zriedkavé je viacnásobné asymetrické rozširovanie jadrovej morfémy motivátu o viac než jeden segment: *bank-ov:níc:k-y, prv-os:ien:k-a, bo:j-az:l:iv-ý*. Pozoruhodné je rozširovanie prvého komponentu pri polyinterpretáčnych adjektívnych kompozitách v jednej interpretácii ako „taký ako Smot“ podľa typu *snehobiely*, napr. *tráv:ov-o-zelen-ý* (pri alternatívnej interpretácii sa v týchto derivátoch zachováva symetria: „trávovo zelený, do trávového odtieňa, ako trávový porast“).

2.2 Trunkácie a redukcie morfému

V rámci opačného procesu asymetrického skracovania morfému rozlišujeme: trunkáciu ako zánik jedného derivačného segmentu (Ivanová, 2003) a redukciu ako zánik viacerých segmentov (*tuberkulóza → tubera*). Od trunkácie odlišujeme zánikovú alternáciu ako zánik jednej hlásky alebo spoluhláskovej skupiny v morféme pod vplyvom inej morfémy: *Hamburg – hamburský, chlapec – chlapci* (porov. Sokolová, 1999; 2000). Trunkácia sa realizuje najčastejšie ako desufixácia (Dokulil, 1962; Uluchanov, 1996): *nosorožec → nosoroží*, zriedkavo ako deprefixácia (Dokulil, 1962; Uluchanov, 1996): *zástup → osemstup* v interpretácii „osem zástupov“; *zvest' → vestník, sprostredkovať → prostredník* ako „ten, kto sprostredkuje“; ale aj ako kombinácia kompozície a deprefixácie: *kosodlžník* „kosý obdlžník“; *kolobeh* „bežať okolo“; *kmitočet* „počet kmitov“, *ranostaj* „ten, kto vstáva ráno“, *stavikrv* „to, čím sa zastaví krv“. Výnimočná je trunkácia v oboch komponentoch kompozít: *dlh-o-pis* ako „dlžobný úpis“. Trunkácia koreňových morfému ako dekompozícia (Uluchanov, 1996: 189) je výrazne expresívna: *kilogram → kilo, dekagram → deko, psychológia → psycha, diskotéka → diska, skinhed → skin, klavičembalo → čembalo, faksimile → fax, pornografia → porno, pornofilm → porno, fotografovať → fotiť*.

Pri kompozícii sa v deadjektívnych komponentoch často trunkuje *-n-*: *Južná Amerika → juhoamerický; Severné Osetsko → severoosetský; stredná škola → stredoškolský; východná Európa → východoeurópsky; zadné podnebie → zadopodnebný; západné Slovensko →*

západoslovenský; *národné hospodárstvo* → *národohospodár*; *štátne právo* → *štátoprávny*; *vodné hospodárstvo* → *vodohospodárstvo*, ale aj pri iných typoch: *kolobežka* (bežať na kolesách); *kras-o-pis* („to, že krásne píše“). Expresívne sú skrátene subštandardné a slangové výrazy typu *geografia* → *geo-ška*, *zemepis* → *zem-ák*, *homosexuál* → *hom-oš*, *Juhoslovan* → *Juh-oš*.

Okrajovo sem patrí aj pragmatická modifikácia oficiálnych podôb slovanských antroponým so skrátением časti propria, ktoré vo vzorcoch naznačíme znakom X, porov. hypokoristiká typu *Bronislava* → *Broňa*: $Z_{\text{propr}} + (X\text{-slav/-mír/-mil}) + G_{\text{m/f}}$. *Miroslav/a* → *Miro/Mira*, *Slavomír* → *Slavo*, *Eudmila* → *Euda*; $(X) + Z_{\text{propr}} + G_{\text{m/f}}$ *Jaroslava* → *Slava*, *Petronela* → *Nela*; dekompozično-sufixálny typ je zriedkavejší: $Z_S \text{ propr } f(X) + \text{-oš-}\emptyset\text{-uš-a}$ *Miloslav/a* → *Miloš/Milka*, *Drahomíra* → *Drahuša*. O trunkácii možno uvažovať aj pri dereflexivizácii, napr. v spojení so sufixáciou *smia-t' sa* → *smie-ch-ø* či transflexiou *u-smie-v-a:t' sa* → *ú-sme-v-ø*.

3 Trunkácia v domáciach jednotkách

3.1 Fonologické faktory

Príčinami skrátenia v domáciach jednotkách sú fonologické faktory, napr. nekompatibilitnosť konsonantov (*čč*, *dč*, *tč*, *št'*, *čť*, *žč*, *šč*, *nn*, *mnstv*, *skstv*) a ich zjednodušenie či možná kakofónia: $CC Z_{\text{Sanim}} (X\text{-k}) + G_n \text{-a}$ *mačka* → *mača*; $Z_{\text{Sf}} (X\text{-k}) + G_n \text{-ie}$: *čučoriedka* → *čučoriedie*; $Z_S (X\text{-k}) + \text{-an-}\emptyset$ *Báčka* → *Báčan*; $Z_S (X\text{-ok}) + \text{-sk-ý}$ *Ružomberok* → *ružomerský*; $Z_{\text{ADJ}} (X\text{-k-}) + \text{-i:t'}$ *krátky* → *krátiť*, *úžiť*, *sladiť*; $Z_{\text{ADJ}} (X\text{-sk/-k}) + \text{-in-a /-č:in-a}$ *nemecký*, *slovenský* → *slovenčina*, *nemčina*; $Z_S (X\text{-ec/-ík/-iak}) + \text{-í}$ *nosorožec* → *nosoroží*, *kolibrík* → *kolibrí*, *čmeliak* → *čmelí*; $Z_{\text{ADJ}} (X\text{-n}) + \text{-n-ú:t'}$ *chladný* → *chladnúť*; $CC + CCC Z_{\text{ADJ}} (X\text{-n}) + \text{-stv-o}$ *tajomný* → *tajomstvo*; $Z_{\text{ADJ}} (X\text{-sk/-k}) + \text{-stv-o}$ *kvetinársky*, *papiernický* → *kvetinárstvo*, *papiernictvo*; $Z_{\text{ADJ}} (X\text{-n}) + \text{-án:sk-y/-it:án:sk-y}$ *ozrutný* → *ozrutánsky*, *ukrutánsky*, *hrozitánsky*, *ohromitánsky*; *hustota* → **hustotomer* → *hustomer* („to, čím sa meria hustota“), *kremík* → **kremičitý* → *kremitý* a *kremík* → **kremičičitý* → *kremičitý*, *pondelok* → **pondelkňajší* → *pondelňajší*. Vedľa seba môžu koexistovať aj nezjednodušené a zjednodušené varianty: *linoleorez* – *linorez*, *železnorudný* – *železorudný*, *drobnučký* – *drobučký*, ktoré vstupujú do konkurenčných vzťahov. SNK dokladá nasledujúcu frekvenčnú distribúciu variantov: *linoleorez* (9) – *linorez* (19), *železnorudný* (91) – *železorudný* (131), *drobnučký* (154) – *drobučký* (506). Miniprieskum v SNK ukazuje, že vyššiu frekvenčnú distribúciu majú trunkované varianty.

3.2 Pragmatické faktory

V domáciach slovenských motivátoch sa často trunkujú segmenty *-ík-*, *-sk-*, *-k-*, *-n-*, *-ov-*, *-at-*, *-av-* v mene jednoznačnosti, zjednodušovania alebo expresivity: *kremitý*, *dusitý*, *draselný*, *kožušník*, *slnovrat*, *silák*, *vlasáč*, *nosaňa*, *sopliak* (*sopl'avý*). Najčastejšie je to skrátene pri deminutívnej modifikácii (*hladučký*; *mäkulinký*; *sladunký*; *tenušký*; *drobulinký*; *samotinký*); pri hypokoristikách, v poetizmoch, v slangizmoch, napr. *Michal*, *Michaela* → *Mišo/Miša*, *Martin*, *Matej* → *Maťo*, *Zuzana* → *Zuza*, *Emília* → *Ema/Milka*, *Daniela* → *Dana*, *Jozef* → *Jožo*; *plameň* → *plam*; *matematika* → *matika*, *učiteľka* → *učka*, *limonáda* → *limo*; ako derivačné sufixálne skrátene možno vymedziť jednotky typu *profesor* → *profák*; *policajt* → *poliš*; *kamarát* → *kamoš*. V slovenčine existuje tendencia pravidelne tvoriť takéto slová podľa konkrétnych slovotvorných typov a vzorcov, porov. napr. nasledujúce slovotvorné typy s domácimi sufixmi a ich zastúpenie v SNK: Z (trunk.) + *-oš*: deadjektívne (*sympoš* 15, *hladoš* 229, *škrekleš* 23), deverbatívne (*humploš* 51, *fetoš* 45, *jedoš* 43, *kradoš* 31, *strachoš*

15), desubstantívne (*kamoš* 2850, *roboš* 56, *cigoš* 21); Zs (trunk.) + -ko: (*gymko*, *kupko*, *doučko*, *vyučko*, *solarko*, *akvarko*).

3.3 Diachrónne faktory

Disharmónia morfeomatickej a derivačnej štruktúry vzniká aj pri napätí medzi diachróniou a synchroniou. Perintegrácia ako prehodnotenie tém -ova:t' a -nú:t' (Slavíčková, 1975) v morfeomatickej štruktúre synchronne na sufixálne morfémy a témy -ov-a:t' a -n-ú:t' (Horecký, 1962; Sokolová, 1999; Furdík, 2004) spôsobila, že v slovenčine sa synchronne musí v derivačnej štruktúre rátať s častou trunkáciou týchto perintegrovaných derivačných sufixálnych morfém, napr. -ov- sa trunkuje v motivátoch *žaloba*; *správca*, *darca*; *pochlebník*; *následok*; *pestún*, *špehúň*; *sprcháreň*, *proroctvo*, *moralizátorstvo*; -n- v motivátoch *vládca*, *rozhodca*; *puklina*, *zmrzlina*; *sp්රška*; *omietka*; *klapka*, *sťažeň*; *krádež*. Pri vidovej dvojici sa realizuje trunkácia obidvoch foriem -n-/ov-, napr. *do-stih-n-ú:t'* {*do-stih-ov-a:t'*} → *do-stih-y* atď.

4 Trunkácia v prevzatých jednotkách

4.1 Adaptačné faktory

Príčinou skrátenia je aj jednofunkčnosť adaptačných adjektívnych a verbálnych morfém (-ic:k-, -n-, -iz:ov-, -sk-), ktorá sa prejavuje ich trunkáciou v derivátoch. V deverbatívnych motivátoch sa po ich zaradení do motivačných vzťahov v slovenčine predpokladá trunkácia adaptačnej morfémy -ov- pred sufixmi -i-a/-c:i-a/-ác:i-a/-anc:i-a/-enc:i-a/-ing-ø/-unk-ø/-at:izm-us/-úr-a *adoptovať* → *adopcia*; *absorbovať* → *absorpcia*; *reorganizovať* → *reorganizácia*; *rezonovať* → *rezonancia*; *existovať* → *existencia*; *monitorovať* → *monitoring*; *verbovať* → *verbunk*; *separovať* → *separatizmus*; *kandidovať* → *kandidatúra* (ako „kandidovanie“ aj ako „výsledok kandidovania“). Rovnako je to v slovenčine pri deadjektívnych motivátoch po ich zaradení do motivačných vzťahov: Z_{ADJ} (X-ic:k-) + -ist-a/-ik-a/-izm-us *optimistický* → *optimista*; *mystický* → *mystika*; *archaický* → *archaizmus*; Z_{ADJ} (X-n-) + G_m -ø/-i-a/-ec-ø/-esk-a/-it-a /-izm-us /-iz:ov-a:t' *primitívny* → *primitív*; *atraktívny* → *atrakcia*; *orientálny* → *orientálec*; *humorný* → *humoreska*; *naivný* → *naivita*; *profesionálny* → *profesionalizmus*; *štandardný*, *verbálny* → *štandardizovať*, *verbalizovať*. Veľmi časté sú desubstantívne trunkované motiváty od toponým zakončených na -sko, zriedkavo -istan: Z_{SUBS} (X-sk-/istan-) + -ec-ø (*Japan) *Japonsko* → *Japonec*, *Afganistan* → *Afganec*.

Hlavne v desubstantívnych motivátoch zaniká v internacionalizmoch segment -i- pred derivačnými morfémami, ktoré obsahujú vokál *i*, napr. -ik-ø/-it-a/-ív:n-y/-ic:k-ý/-ín:sk-y/-iz:ov-a:t' (*chémia* → *chemik*; *sodomia* → *sodomita*; *represia* → *represívny*; *Dalmácia* → *dalmatínsky*; *kategória* → *kategorizovať*), ale aj pred formantmi s inými vokálmi, napr. G_m -ø/-et:ik-ø/-or-ø/(st)-a/-én-ø/-en:sk-ý *antropológia* → *antropológ*; *teória* → *teoretik*; *gescia* → *gestor*; *fantázia* → *fantasta*; *alergia* → *alergén*. Okrem toho sa pri jednom smere vzájomnej motivácie môžu trunkovať segmenty -ik-, -izm-, -it- pred morfémami: G_m -a/-it-a/-ist-a/-ik-ø/-iz:ov-a:t' *lingvistika* → *lingvista*; *kanibalizmus* → *kanibal*; *antisemitizmus* → *antisemita*; *cynizmus* → *cynik*; *debilita* → *debil*; *kritika* → *kritizovať*; *favorit* → *favorizovať*; výnimočne sa trunkujú iné segmenty: *striptíz* → *striptér*; *plagiát* → *plagizovať*; *drezúra* → *drezírovať*; *deviácia*, *fluktuácia* → *deviant*, *fluktuant*, porov. Waszakowa, 1994.

4.2 Prevzatá trunkácia

V slovenčine podobne ako v ostatných jazykoch existuje aj prevzatá trunkácia. Frekventované je už prebrané skrátenie v prvom komponente kompozít v mene jazykovej ekonómie:

term-ál:n-y → *term-o-dynam-ik-a*. Redukuje sa napríklad aj celý druhý komponent prvého kompozitného motivanta: *autosalón* (automobilový), *diskohit* (diskotékový), *ekosystém* (ekologický), *gramorádio* (gramofón a rádio), *rádioliečba* (rádioaktívny). Redukované komponenty môžu byť aj homonymné, napr. *euro-* znamená „európsky“ (*euroafrický*), ale aj „týkajúci sa Európskej únie“ (*euromena*, *euroústava*), resp. „týkajúci sa Európskeho parlamentu“ (*europoslanec*). Špecifickým prípadom je koreň redukovaný až na jednu slabiku či hlásku (*alumíniový obal* → *alobal*), *e-podpis* s významom *elektronický* – okrem toho sa však komponent z tohto adjektíva objavuje aj v bežnejšej trunkovanej podobe *elektro-* (*elektrohodiny*). Na rozdiel od iných autorov (Bosák, 1989; Buzássyová, 2003a; Furdík, 2004) sa snažíme poukázať na diferenciu medzi kvázikompozitom, ktorého prvý člen funguje ako prefixoid, t. j. neexistuje jeho netrunkovaná podoba (*multivitamín*, *polyteizmus*), a kompozitom, ktorého prvá časť nestratila svoj pôvodný význam a vyskytuje sa aj v neredukovanej podobe (*elektrospotrebič* a *elektrický spotrebič*, *biomasa* a *biologická masa*, *socioekonomické prostredie* a *sociálno-ekonomické prostredie*). Tieto kompozitá a viacslovné pomenovania sú v konkurenčnom vzťahu, napr. porov. frekvenciu vybraných jednotiek v SNK *elektrospotrebič* (1277) a *elektrický spotrebič* (401), *socio-ekonomický* (257), resp. *socioekonomický* (171) a *sociálno-ekonomický* (2156), *sociálnoekonomický* (107).

4.3 Faktory dané slovotvorným spracovaním jednotiek

Disharmónia je spôsobená aj nezhodou medzi postupnosťou pri prevzatí a usporiadaním v hniezde analogicky podľa domácich slovotvorných hniezd, pretože preberajú sa aj motiváty na druhom a treťom motivačnom stupni v slovotvornom rade (podčiarknuté typy):

I.	II.	III.	
1 > <u>form-a</u>	2 > form-ál:n-y	2 >> form-ál:n-ost'-ø	
	1 >> form-al:it-a		
	1 >(>) form-al:izm-us		
*TRÉN (TREN)			
I.	II.	III.	IV.
2 trén-ov-a:t'	1 > trén-ing-ø	2 >> trén-ing-ov-y'	
	1 > trén-er-ø	2 >> trén-er-k-a	
		2 >> trén-er-sk-y'	2 >>(>) trén-er-stv-o
		1,3 >> •šéf-trén-er-ø	2,3 >>> •šéf-trén-er-k-a
			2,3 >>> •šéf-trén-er-sk-y'
	1 > tren-až:ér-ø		
*ABSURD			
I.	II.		
2 absurd-n-y'	1 > absurd-um		
	1 > absurd-it-a		

Podľa paradigmatickej analógie uprednostňujeme v zaradení do motivačných vzťahov motivačnú postupnosť *destilovať* → *destilácia*, *banálny* → *banalita*. Medzi pravidelnými domácimi motivátmi a prevzatými motivátmi s nepravidelnou morfeatickou štruktúrou vzniká tak konkurencia: *akceptovateľný* a *akceptabilný*, *dynamickosť* a *dynamizmus*, *banálnosť* a *banalita*, *absurnosť* a *absurdita*. V teoretickej literatúre sa konštatuje, že symetrické typy sú frekventovanejšie a sú štylisticky nepríznakové, porov. neutrálny variant *autentickosť* a knižný variant *autenticita* (Buzássyová, 2003b). Korpusové doklady však potvrdzujú, že toto tvrdenie neplatí v slovenčine absolútne, v mnohých prípadoch sa prevzatá jednotka profiluje ako základný a domáca jednotka ako frekvenčne menej zaťažený, príznakový variant, čo dokazujú aj dáta zo SNK, porov. *stabilnosť* (80) – *stabilita* (24 899), *solidárnosť* (708) – *solidarita* (15 178), *populárnosť* (95) – *popularita* (12 881),

produktívnosť (183) – *produktivita* (11 035), *agresívnosť* (221) – *agresivita* (5973), *obéznošť* (6) – *obezita* (4291), *nervóznosť* (2) – *nervozita* (9921).

4.4 Kalkovanie jednotiek

Vzťah morfematickej a derivačnej štruktúry môže byť neharmonický aj pri kalkovaní (*s-ved-om-ie* – *con-sci-enc-i-a*), ktoré je ako prenášanie cudzej morfematickej a derivačnej štruktúry do slovenčiny častejšie nepravidelné (niedokladne, ako Lehnübertragung, porov. Nagórko, 2004). Zastretá motivácia vzniká pri preklade morfém alebo komponentov *vin-o-hrad-ø* (Weinberg); *pri-slov-k-a* (pri slovese – adverbium); *prav-o-pis-ø* (správne písanie – Rechtschreibung); *čas-o-pis-ø* (Zeitschrift); extrémne sa prekladá len jedna časť: *Via-noc-e* (Weihnachten), *ba-vln-a* (Baumwolle), *pro-rok-ø* (Prophete). Aj pri dôslednom doslovnom kalkovaní (ako Lehnübersetzung, porov. Nagórko, 2004) vzniká oslabenie motivácie (*zá-men-o* / pronomen; *knih-o-mil-ø* / bibliofil; *vápn-o-mil-n-ý* / kalkofilný; *spol-u-hlás-k-a* / konsonant, *s-pro-stred-k-ov-a:t* / vermittlern; porov. aj typ *tvaroslovie*, *hláskoslovie*, pri ktorom sa zastretie motivácie prejavuje ako sufixoidizácia (-slovie).

5 Trunkácia v univerbizátoch

Univerbizácia je vlastne vždy redukcia združeného pomenovania so zachovaním prvého komponentu (príznamu) a premenou druhého bázo­vého komponentu na sufixálnu bázu, a to aj pri harmonickom vzťahu medzi morfematickou a derivačnou štruktúrou prvého komponentu: *Z_{V+S} + -ov-a:t kontrolovať*; *Z_{ADJ+S} + -k-a diplomovka*. V mene jazykovej ekonómie sa môžu univerbizáty vyskytovať len v komunikačnej oblasti, v ktorej je vypustenie druhého časti komunikantom všeobecne známe (profesionalizmy, slangizmy). Pri asymetrickej univerbizácii nastáva desufixácia, porov. truncačno-sufixálne deadjektíva so zdanlivou výmenou sufixov: *kompletné ošetrenie* → *kompletka*, *minerálna voda* → *minerálka*; *chemická fabrika* → *chemička*, *kadernícky salón* → *kaderníctvo*. Pri typoch zakončených na *-stvo* nejde pri univerbizovaných motivátoch ako sú pomenovania firiem, obchodov alebo remesiel o transpozíciu, ale o mutáciu (*krajčírstvo*, *holičstvo*, *kvetinárstvo*, *čizmárstvo*). Dvojaká interpretácia je možná v prípadoch *dvojkorunáčka*, *päťhaliernik*, *dvojkorunák*, *úzkokollajka*, *vysokoškolák*, ktoré možno interpretovať ako univerbizačné deriváty („dvojkorunová minca“) alebo ako univerbizačné kompozitá („minca v hodnote dvoch korún“), porov. Avramova (2004), ktorá akcentuje relevantný rozdiel medzi derivátmi a univerbizátmi. Kým deriváty a kompozitá zvyčajne zaplňajú deficit v pomenovaní, univerbizáty predstavujú druhotnú nomináciu. Dvojako možno interpretovať aj typy *panelák*, *drevák* (ako univerbizačný derivát *panelový dom*, *drevená topánka* alebo ako neuniverbizačný derivát *to, čo je z panelov, z dreva*).

6 Závery

Asymetria medzi morfematickou a derivačnou štruktúrou je funkčná. Túto funkčnosť Slovník koreňových morfém usporiadaných derivačne lingvistom naznačuje relatívne prehľadne, hoci vzhľadom na neopakovanie homonymných motivátov v slovníku, ide pri polyinterpretácii o zjednodušenie reálneho stavu v slovenčine – väčšinou o uprednostnenie bezprostrednej motivácie. Asymetriu spôsobenú rozšírením aj trunkáciou často sprevádza expresivita (*mladučký*, *mamička*, *dobrunký*, *dobrušký*; *velikánsky*), okrem toho asymetria vzniká pri analogickom vyrovnávaní morfematickej štruktúry (*noh:ej-bal*, *Bratislav-č:an*, *za:d-n-ý*) a pri trunkácii či redukcii segmentov. Medzi domácimi motivátmi s pravidelnou morfematickou štruktúrou a prevzatými motivátmi či redukovanými motivátmi

s nepravidelnosťou morfematickou štruktúrou (*akceptovateľný* a *akceptabilný*; *tuberkulóza* a *tubera*) vzniká konkurencia, ktorá sa v jazyku funkčne využíva.

LITERATURA

AVRAMOVA, C. (2004): *Univerbáty v lexikálnom systéme jazyka. Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka*. 7. medzinárodná konferencia Komisie pre výskum slovotvorby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Bratislava 30. 9. 2004.

BUZÁSSYOVÁ, K. (1974): *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda.

BUZÁSSYOVÁ, K. (2003a): Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií. *Jazykovedný časopis* 54, 31–50.

BUZÁSSYOVÁ, K. (2003b): Tendencia k internacionalizácii (s ohľadom na funkčnú diferenciaciu internacionalizácie v rozličných sférach komunikácie). In: I. Ohnheiser (ed.), *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo. Nominacja*. Opole: Universität Innsbruck, Institut für Slawistik – Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 49–59.

DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*. Praha: Academia.

FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.

FURDÍK, J. (2004): *Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia)*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka.

HORECKÝ, J. (1964): *Morfematická štruktúra slovenčiny*. Bratislava: Vyd. SAV.

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol. (1989): *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: Veda.

IVANOVÁ, M. (2004): Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: M. Imrichová (ed.), *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied, 102–111.

NAGÓRKO, A. (2004): *Kalki jako rodzaj słowotwórstwa. Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka*. 7. medzinárodná konferencia Komisie pre výskum slovotvorby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Bratislava 29. 9. 2004.

SLAVÍČKOVÁ, M. (1975): *Retrográdní morfematický slovník češtiny s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních*. Praha: Academia.

Slovenský národný korpus. Korpusová verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

SOKOLOVÁ, M. (1999): Teoretický úvod k morfematickému slovníku. In: *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka, 3–56.

SOKOLOVÁ, M. (2000): Alternácie v spisovnej slovenčine. In: K. Buzássyová (ed.), *Človek a jeho jazyk. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava: Veda, 417–444.

SOKOLOVÁ, M. – MOŠKO, G. – ŠIMON, F. – BENKO, V. (1999): *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka.

SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIK, M. – IVANOVÁ, M. – ŠIMON, F. – CZÉREOVÁ, B. – VUŽŇÁKOVÁ, K. – BENKO, V. – MOŠKO, G. (2005): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. Prešov: FF PU.

SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIK, M. – IVANOVÁ, M. – ŠIMON, F. – CZÉREOVÁ, B. – VUŽŇÁKOVÁ, K. – BENKO, V. – MOŠKO, G. (2007): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 2., uprav. a dopl. vydanie. Prešov: FF PU.

SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIK, M. – IVANOVÁ, M. – ŠIMON, F. – CZÉREOVÁ, B. – VUŽŇÁKOVÁ, K. – BENKO, V. – MOŠKO, G. (2012): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 3.,

uprav. a dopl. vydanie. Prešov: Vydavateľstvo PU.

ULUCHANOV, I. S. (1996): *Jedinicy slovoobrazovatel'noj sistemy russkogo jazyka*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk.

WASZAKOWA, K. (1994): *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufikalne obce*. Warszawa: WUW.

GRANTOVÁ PODPORA

Príspevok vznikol ako výsledok riešenia dvoch grantových úloh: VEGA 1/0255/12 *Komplexné spracovanie slovtvorby súčasnej slovenčiny (na materiáli Slovníka koreňových morfév slovenčiny)* a *NETWORDS – The European Network on Word Structure. Cross-disciplinary approaches to understanding word structure in the languages of Europe*.